

## РЕЦЕНЗИЯ

на дисертацията „УСПЕХ И ЩАСТИЕ ПРИ НЕЗАВИСИМО И ВЗАИМОЗАВИСИМО  
КОНСТРУИРАНЕ НА АЗ-А“,

представена за защита с цел получаване на образователната и научна степен „ДОКТОР“

по научна специалност 3.2. "Психология"

**Автор на дисертационния труд:** Емануела Тонева Паунова-Маркова

**Рецензент:** проф. Енчо Герганов, д-р

Представената за защита дисертация е теоретико-експериментално изследване по проблемите, свързани с различните типове отношения на независимото конструиране на Аз-а и взаимозависимото конструиране на Аз-а във връзка със субективното преживяване на успеха и щастието. В своето изследване Емануела Паунова си е поставила три основни цели – „да изследва: 1) взаимовръзките между независимото и взаимозависимото конструиране на аз-а и щастието; 2) взаимовръзките между независимото и взаимозависимото конструиране на аз-а и субективния успех и 3) ролята на доминиращия тип конструиране на аз-а при взаимовръзката между успеха и щастието“ (с. 72).

Поради сложността и многоаспектността на тези теоретични конструкции тя е организираща съдържанието на дисертационното си изследване в две части: Част I. Теоретичен обзор и Част II. Емпирични изследвания върху успеха и щастието при независимото и взаимозависимото конструиране на Аз-а. Всяка част включва раздели и подраздели, в които основните теоретични конструкции се разглеждат в логическа последователност и смислово-съдържателна обвързаност. В първата част е направен преглед на научните публикации тъкмо по проблемите, свързани с дефинирането на водещите за изследването теоретични конструкции, като независимо и взаимозависимо конструиране на аз-а, успех и щастие. Докторантката е представила с необходимата достатъчност не само теоретичните модели, включващи различни отношения на основните конструкции с други понятия, но и резултатите от проверката им въз основа на богат емпиричен материал, получен както в рамките на едни и същи култури, така и в межкултурен план. Разгледала е теоретичните постановки в научната литература за връзката на независимото и взаимозависимото конструиране на Аз-а с индивидуализма-колективизма както като личностна нагласа, така и като характеристика на отделни култури. При анализа на публикациите много добре е изяснила как двата типа конструиране на Аз-а могат да съществуват едновременно в една система у хората като две различни дименсии, а не като два полюса на една и съща дименсия. Показала е и резултати от теоретични и емпирични изследвания, които разкриват многомерния характер на независимото и взаимозависимото конструиране на Аз-а. В критичен план е представила резултатите от изследванията на различни автори, някои от които поддържат двуфакторна структура, други откриват различен брой фактори в различните култури, трети съобщават за структури, съдържащи от три до шест компонента. Докторантката основателно приема, че възможната причина за тези разнородни резултати трябва да се търси в психометричните параметри на използваните

инструменти за измерване на двата типа конструиране на Аз-а. Нейното обяснение се потвърждава и от критичните анализи на редица учени, които е разгледала в отделен раздел.

Методите за изследване на двата типа конструиране на Аз-а са подробно представени в специален раздел. Особено голямо внимание докторантката е отделила за обсъждане в литературата на психометричните параметри на инструментите за измерване на независимото и взаимозависимото конструиране на Аз-а, на тяхната надеждност и валидност. Тя е направила този анализ с конкретна насоченост към собственото изследване. Обосновала е избора си на определени скали пред други както от гледище на такава операционализация на теоретичните конструкти, която да бъде изпълнена до равнището на измеряеми променливи, но да запазва възможно най-пълно теоретичното им съдържание, така и в аспекта на валидността и надеждността на съответните инструменти.

С подобна дълбочина и многоплановост е разгледан и теоретичният конструкт успех. Макар да е универсален концепт, съществуващ във всяка култура, учените са установили, че смисълът и значението му варират. Авторката се основава тъкмо на тази вариативност като аргумент да използва в изследването си не обективния успех, а субективното преживяване на успеха. Много подробно са представени и публикации, в които успехът се оценява чрез самооценка, в резултат на което се обхваща изключително голямото разнообразие от индивидуални различия в субективните му дефиниции. Разгледани са и публикациите, в които успехът се изследва през целите и стремежите. Във връзка с това са представени и изследванията на различните характеристики на целите, като равнище на абстрактност на целта, трудност, усилия, важност, постижимост и др.

Третият основен конструкт в дисертационното изследване е щастието. Емануела Паунова е направила преглед на голям брой публикации, посветени на неговото дефиниране, на съществените му детерминанти и на методите за измерването му. Тя подчертава, че корелат на всекидневното разбиране за щастие е „субективното благополучие“. Този термин според разгледаните от нея автори е по-конкретен и по-лесен за дефиниране. За целите на своето изследване докторантката извежда от анализираната литература важни постановки за щастието и субективното благополучие. Тя подробно разглежда многокомпонентната структура на субективното благополучие, като посочва когнитивният компонент (удовлетвореност от живота) и афективните компоненти (позитивен и негативен афект). Разгледала е и трите основни начина, по които хората се стремят към щастието – чрез смисъл, чрез включеност и чрез удоволствие. Дала е и критична оценка на методите, които се използват за измерване на субективното благополучие или щастието.

Особено важно за постигането на трите основни цели на дисертационното изследване е разглеждането на теоретичните постановки и изследователските подходи към взаимовръзките между тези основни конструкти. Затова докторантката прави задълбочен преглед на научните публикации, посветени на тези проблеми. Разгледани са резултати от изследвания на успеха и щастието в различни култури, като се дават и аргументирани теоретични обяснения за тях. Например, в редица изследвания учените са установили, че щастието и успехът се ценят много повече в индивидуалистичните култури и от хората с независимо конструиране на Аз-а. Причината за това е, че тези култури предават послания за жизнената важност на това хората да постигат индивидуален успех, да имат добро самочувствие и да са оптимистични. Докато в източните

колективистични култури неуспехите не се приемат като напълно лошо нещо, а активното преследване на личен успех няма голямо значение.

Като обобщение към богатия преглед на научната литература по проблемите на дисертационното изследване мога да подчертая, че докторантката е проявила по завиден начин продуктивното си мислене при анализа на големия брой публикации. Тя хармонично съчетава дивергентното си мислене за разкриване на голямо разнообразие от идеи в анализирани публикации с конвергентното си мислене да ги обобщава в по-малък брой значими и водещи проблеми. Благодарение на това е успяла да изгради солидни теоретични рамки за емпиричното си изследване, представено във втората част на дисертацията.

Собствените емпирични изследвания на докторантката заемат близо две трети от обема на дисертационния труд (71 – 170 стр.) Описанието им е построено изцяло в съответствие с изследователската методология, която Емануела Паунова владее на професионално равнище. Тя е дала първо теоретичния си модел, от който извежда шест основни групи хипотези. След това описва измервателния инструментариум, чрез който операционализира основните теоретични конструкти до равнището на съответни измеряеми променливи. Теоретичният модел (фиг. 1, с. 75) се състои от три блока променливи със задаване както на връзки между тях, така и на посоките на влиянието им. Най-високо в йерархията е блокът с двата типа конструиране на Аз-а – независимо и взаимозависимо. Под него са двата блока с променливи, чрез които се декомпозира конструктът УСПЕХ (левия блок) и конструктът ЩАСТИЕ (десния блок). Теоретично допусканото влияние на двата типа конструиране на Аз-а върху успеха и щастието е изразено чрез съответни стрелки от блока на конструирането на Аз-а към блока с променливи, свързани с успеха, от една страна, и към блока с променливи, свързани с щастието, от друга страна. Освен това от блока на конструиране на Аз-а излиза стрелка към стрелката от блока на успеха към блока на щастието. По този начин теоретично са зададени три различни вида влияния: 1. Конструирането на Аз-а оказва ефект върху успеха и щастието; 2. Успехът оказва ефект върху щастието и 3. конструирането на аз-а оказва ефект върху взаимовръзката между успеха и щастието. Моделът включва съществени конструкти, променливи и взаимовръзки. В контекста на богатия обзор на литературата по проблемите на дисертацията напълно аргументирано е твърдението на авторката.

„Всяка една от тези взаимовръзки е била изследвана преди, но при използвани различни променливи. Никое изследване от разгледаните в теоретичния обзор не включва толкова широко разнообразие от променливи, свързани с успеха, и никое не изследва едновременно постигането на целите при конкретен успех и субективния успех на индивида като цяло.“ (с. 76).

Това безспорно обогатява изследователската парадигма на взаимовръзките между конструирането на Аз-а, успеха и щастието и представлява значим научен принос на дисертацията. Много подробно е описан инструментариума за измерване на всички променливи, включени в изследването. Особено внимание се обръща на психометричните параметри надеждност и валидност на всяка скала. Някои от скалите вече са адаптирани за българската културно-езикова общност, но повечето са били адаптирани от докторантката за нуждите на изследването ѝ. Докторантката използва над 25 скали, като повечето от тях превежда на български или конструира собствени, след което ги адаптира за българската културно-езикова общност. В изследването е използвала извадка с обем 686 участници. За разлика от изследванията в останалите страни, в които авторите използват извадки предимно от

студенти, Емануела Паунова е включила в извадката участници с различни социо-демографски характеристики. Макар че не е направила представителна за страната извадка, участниците в нейната извадка сравнително добре обхващат различните слоеве на нашето общество. Данните са събрани както по класическия начин с попълване на отговорите на въпросите на хартиен носител, така и по електронен път чрез попълване в интернет на Гугъл форми.

Резултатите от анализа на данните са представени в логичната последователност от описателните статистики, през корелационни и многомерни статистически анализи към изследване влиянието на независими върху зависими променливи чрез множествен регресионен анализ и накрая изследване влиянието на независими социодемографски фактори върху зависими променливи чрез еднофакторни дисперсионни анализи. При описателните статистики докторантката обръща внимание най-вече на резултатите от измерването на надеждността чрез коефициента алфа на Кронбах при въпросниците, включващи повече айтеми, или коефициента на Спирмън-Браун при скали, включващи два айтема. Повечето от скалите имат високи коефициенти на надеждност, което повишава надеждността на цялото изследване. Факторната структура на въпросника за измерване на независимото и взаимозависимото конструиране на Аз-а е разкрита чрез експлораторен факторен анализ по Кайзер-Майер-Олкин. Двухакторното решение с варимакс ротация много добре описва двата теоретично зададени типа на конструиране на Аз-а. Чрез серия от корелационни анализи Паунова изследва корелатите на конструирането на Аз-а с щастието, успеха и по-конкретно с различните видове атрибуции, като автономни релационни причини, контролирани релационни причини, контролирани лични причини, възприета социална подкрепа, реален контакт със значимите други и др. Интерпретацията на получените резултати е в рамките на теоретичния модел и в контекста на резултатите от изследванията на други учени. Много от резултатите, получени от други учени, са потвърдени, но има и нови резултати, които са продукт на усъвършенствания от докторантката теоретичен модел и включването на нови скали, които измерват съществени аспекти на изследваните конструи. В серия от линейни регресионни анализи по метода на стъпковата регресия са изследвани предикторите на позитивния афект по време на преследване на целта и след успешното ѝ постигане при доминиращо независимо и взаимозависимо конструиране на Аз-а. Установени са интересни влияния на различни характеристики на успеха върху позитивния или негативния афект. Изведени са предикторите, които имат статистически значим принос към предсказващата сила на модела. Дискусията върху резултатите от множествените регресионни анализи е дълбоко съдържателна, с необходимите акценти върху значими предиктори, за които няма данни в научната литература. Емануела Паунова разглежда всеки резултат в сравнителен план с резултатите на други учени. Така постига по-голяма компактност и конгруентност на собственото изследване. В тези анализи изпъкват много добре двете важни свойства на теоретичния модел – обяснителната му сила и предсказващата му сила. Наред с това се открояват перспективите за по-нататъшни изследвания. Всичко това включва дисертационното изследване на Емануела Паунова в изследователския континуум на проблематиката, свързана с взаимовръзките между независимото и взаимозависимото конструиране на Аз-а с успеха и щастието.

В заключение ще обобщя, че дисертацията на Емануела Паунова представлява фундаментално изследване със значими научни приноси към проблемите, свързани с взаимовръзките и взаимоотношенията между двата типа конструиране на Аз-а, успеха и щастието, изразени с множество измерими променливи, които отразяват различни аспекти на смисловото им съдържание. Авторката на дисертационния труд прилага съвременна изследователска методология, която

изисква да се разработи теоретичен модел, от който да се изведат по логичен път експериментално проверяеми хипотези-следствия, които да се подложат на експериментална проверка. Тя владее на професионално равнище методите за измерване на психологически променливи, което ѝ е дало възможност да разработи оригинални инструменти или да адаптира чужди за нуждите на собствените конкретни изследвания. Познава отлично статистическите методи за анализ на данни, получени чрез различни инструменти, което е осигурило използването на адекватни методи и процедури за анализ и интерпретация на резултатите от емпиричните ѝ изследвания. Уверено може да се твърди, че тези знания и умения са необходима и достатъчна предпоставка докторантката да планира и провежда успешно бъдещи изследвания както по други проблеми, така и в други области на психологията.

Авторефератът предава вярно и точно съдържанието на дисертацията. Справката за научните и научно-приложните приноси отразяват реалните научни и научно-приложни постижения в дисертационния труд.

По темата на дисертацията са направени шест научни публикации в реферирани списания, годишници и сборници. Това е напълно достатъчно основните резултати да станат видими за научната общност.

Въз основа на положителните си оценки за качествата на дисертационния труд, за методологическата подготовка и творческите способности на докторантката предлагам **ДА СЕ ДАДЕ** на Емануела Тонева Паунова-Маркова образователната и научна степен **ДОКТОР** по научна специалност 3.2. "Психология". Призовавам и останалите членове на научното жури да гласуват за това предложение.

София, 20 май 2017 г.

Подпис:

/Проф. Енчо Герганов, д-р/